

КЛАСИФІКАЦІЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЗА ГЕОСФЕРНИМ ПІДХОДОМ

У статті розкривається сутність розробленої автором класифікації туристсько-рекреаційних ресурсів на основі усталеного у географічній науці геосферного підходу. Пропонується розмежовувати природно-географічні та суспільно-географічні туристсько-рекреаційні ресурси.

Ключові слова: природно-географічні туристсько-рекреаційні ресурси, суспільно-географічні туристсько-рекреаційні ресурси.

В статье раскрывается сущность разработанной автором классификации туристско-рекреационных ресурсов на основе установленного в географической науке геосферного подхода. Предлагается разграничивать природно-географические и общественно-географические туристско-рекреационные ресурсы.

Ключевые слова: природно-географические туристско-рекреационные ресурсы, общественно-географические туристско-рекреационные ресурсы.

The article reveals the essence of the article developed by the author of the classification of tourist and recreational resources on the basis of the established in geographical science approach to allocate zemnie shell. It is proposed to distinguish between natural and geographic and socio-geographical tourism and recreational resources.

Key words: natural and geographical tourism and recreation resources, socio-geographical tourism and recreation resources.

Вступ. Сукупна праця індивідів у масштабах усього людського суспільства виступає як господарська діяльність, що спрямована на задоволення його матеріальних і духовних потреб. Групу видів господарської діяльності, яка спрямована, передусім, на виробництво матеріальних благ, на сьогодні прийнято називати матеріальним виробництвом, а ті, що надають в основному послуги нематеріального характеру чи створюють нематеріальні блага – нематеріальним виробництвом. Однак, практично жоден з видів матеріального чи нематеріального виробництва не може безпосередньо чи опосередковано обійтися без взаємодії з природою. Природне середовище надає суспільству природну основу для більшості видів господарської діяльності. У найбільшій мірі з ним пов'язане матеріальне виробництво, яке є процесом взаємодії суспільства і природи, впливу людей на природні об'єкти й сили природи з метою їх пристосування та використання для задоволення своїх потреб [6].

Природу з точки зору її господарського використання розглядають як природні ресурси та природні умови. Слово "ресурс" означає запас, тобто те, що може бути використано у господарській діяльності людиною. Під природними ресурсами розуміють компоненти і сили природи, які безпосередньо використовуються у виробництві та служать для нього сировиною або джерелом енергії.

Компоненти і сили природи, які впливають на виробництво, але безпосередньо у ньому не використовуються, називають природними умовами.

До природних умов відносять традиційно рельєф, клімат, зволоженість території і т. ін. Однак, з урізноманітненням видів господарської діяльності людства, з розвитком знань і технологій все більше елементів ландшафтної сфери Землі, які раніше однозначно відносили до природних умов, на сьогодні вже розглядаються як природні ресурси. Особливо це стосується туристсько-рекреаційної діяльності, яка за характером функціонування належить до нематеріального виробництва. Процес використання ресурсів у цій сфері зовсім не передбачає переробку природної сировини чи безпосереднє споживання природних енергетичних ресурсів. На сьогодні існує багато визначень того, що слід розуміти під ресурсами для туристсько-рекреаційної діяльності, а також класифікаційних підходів до їх систематизації. Однак, жодна з них не є бездоганною, а тому актуальним є пошук більш переконливих і зручних для використання у наукових дослідженнях класифікацій туристсько-рекреаційних ресурсів.

Вихідні передумови дослідження. Найдетальніша класифікація природних ресурсів, яка включає і ресурси, що тим чи іншим чином використовуються у туристсько-рекреаційній діяльності, запропонована Реймерсом [5]. Найповніше узагальнено класифікації ресурсів безпосередньо туристсько-рекреаційного призначення як природних, так і антропогенного походження представлені у працях О.О. Бейдика, А.С.Кускова, С.А.Боголюбова [1,2,4]. При цьому перший пропонує розглядати увесь комплекс ресурсів, які використовуються для рекреації і туризму як рекреаційно-туристські ресурси, а два інші пропонують розмежовувати окремо туристські і рекреаційні ресурси.

Під рекреаційно-туристськими ресурсами О.О. Бейдик пропонує розуміти об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність. У гіперблоці рекреаційно-туристських ресурсів він виділяє природні, природно-антропогенні, суспільно-історичні РТР та окрему групу – об'єкти рангу суперточка-тур [1].

Як можна зрозуміти із аналізу класифікаційних підходів, узагальнених згаданими авторами, вони не завжди здійснені за єдиним критерієм, а тому часто перекриваються між собою, повторюються, трактуючись дещо в іншому контексті.

Метою статті є поширення усталеного у географічній науці геосферного підходу до класифікації природних ресурсів та ресурсів антропогенного походження, які використовуються у туристсько-рекреаційній діяльності, продовження започаткованого нами підходу до класифікації природних ресурсів матеріального виробництва [3].

Виклад основного матеріалу. Передусім, беручи до уваги сучасні тенденції урізноманітнення видів і характеру господарської діяльності, пропонуємо розмежовувати поняття «природні ресурси матеріального виробництва» (ПРМВ) та «природні ресурси нематеріального виробництва»

(ПРНВ). Серед видів господарської діяльності, які належать до нематеріального виробництва, безпосередньо на природних ресурсах базуються тільки туризм і рекреація та частково охорона здоров'я. Щодо інших видів виробництва нематеріальних послуг чи благ навколишня природа виступає на сучасному етапі розвитку продуктивних сил тільки як природні умови, а не природні ресурси. Тому термін «природні ресурси нематеріального виробництва» практично можна вважати тотожним терміну «природно-географічні туристсько-рекреаційні ресурси».

Під терміном *природно-географічні туристсько-рекреаційні ресурси* (ТРПР) пропонуємо розуміти компоненти, тіла і явища природи, які можуть використовуватись у туристсько-рекреаційній діяльності з метою споглядання, пізнання, відпочинку та оздоровлення. О.О. Бейдик пропонує називати природні ресурси цього призначення «природно-географічними рекреаційно-туристськими» і визначає їх як об'єкти та явища натурального походження, залучені у сферу рекреації та туризму [1]. З визначення видно, що тут йдеться про ресурси, які вже безпосередньо використовуються на сьогоднішній момент. Рекреація і туризм у формулюванні поняття розглядаються як вид чи види господарської діяльності у сфері послуг. Однак, туризм як явище на сьогодні трактується значно ширше, ніж один з видів господарської діяльності. Адже широко представлений сьогодні самодіяльний туризм, який тільки частково або і зовсім не використовує інфраструктуру індустрії рекреації і туризму. Та і за характером активної діяльності він не належить до праці, а є однією з форм активного відпочинку.

Туризм за рахунок, передусім, пізнавального самодіяльного туризму значно ширший за своїми завданнями і просторовим охопленням від рекреаційної діяльності у вузькому розумінні слова («чистої рекреації»). Адже, якщо кінцевими цілями рекреації є відновлення життєвих сил для трудової діяльності, оздоровлення, то пізнавальний самодіяльний туризм часто свідомо не спрямований на ці цілі і становить значні ризики для здоров'я. Просторово для пізнавального туризму є цікавим кожен куточок простору Земної кулі, а тому ресурси для туризму поширені у межах усієї ландшафтної сфери Землі, а не тільки географічного середовища, де на сьогодні сконцентрована більшість природних ресурсів матеріального виробництва. Для оцінки забезпеченості природними ресурсами певної території чи Землі в цілому важливо згрупувати їх у певні класифікаційні одиниці. Свого часу нами була запропонована класифікація природних ресурсів матеріального виробництва за належністю кожного з видів до однієї з оболонок Землі (геосфери) [3]. Тобто запропоновано використати усталений у географічній науці геосферний підхід. Суть його полягає у тому, що кожна з чотирьох оболонок Землі, які взаємопроникаючи і взаємодіючи творять географічну оболонку Землі, представлена декількома основними видами природних ресурсів, що в тій чи іншій мірі використовуються у суспільному виробництві.

Отже, у структурі природних ресурсів нематеріального виробництва за геосферним підходом пропонуємо виділяти у складі *літосфери* – *гірські*

породи, геоморфологічні процеси та їх наслідки, форми рельєфу; атмосфери – рекреаційно-кліматичні ресурси та атмосферні явища; гідросфери – водні ресурси, водні об'єкти з прибережною зоною, гідрологічні явища та їх наслідки; біосфери – рослинні, тваринні і гриби (рис 1).

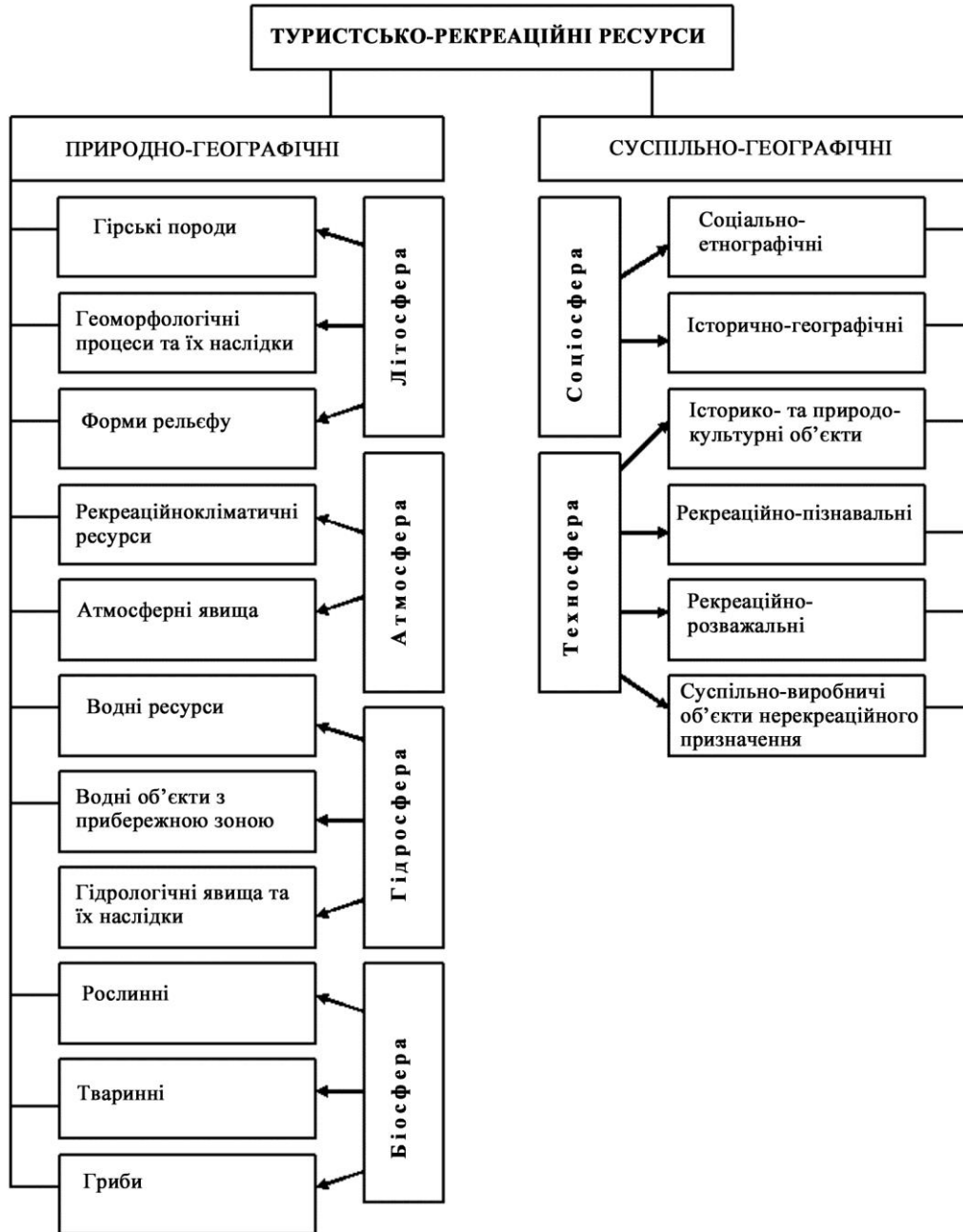

Рис. 1. Класифікація туристсько-рекреаційних ресурсів за приналежністю до оболонок Землі (геосфер)

У туристично-рекреаційній діяльності зацікавленість становлять різні гірські породи, як ті, що належать до корисних копалин, так і ті, що практично не використовуються у господарській діяльності, але викликають пізнавальний інтерес. Поверхня літосфери туристів практично не цікавить ні якістю ґрунтів, ні площею, а тільки формами поверхні, які

зацікавлюють своєю різноманітністю, неповторністю, широтою огляду і т.д. Серед геоморфологічних процесів, спостереження за яким у реальному часі становить дуже велике зацікавлення, можна назвати виверження вулкана.

Усю сукупність процесів у атмосфері, які створюють комфортність середовища або мають сприятливий оздоровчий ефект, доцільно розглядати за аналогією з агрокліматичними як рекреаційно-кліматичні ресурси. Реальним важливим природним ресурсом для туризму є такі атмосферні явища, як полярне сяйво, гало, міраж, затемнення Сонця.

Гідросфера представлена у структурі природних ресурсів нематеріального виробництва насамперед *водними ресурсами* – звичайними прісними водами для пиття, мінеральними водами для споживання у лікувальних цілях. Серед природних водних об'єктів, які зацікавлюють туристів, – джерела (особливо ті, які є витокami великих річок, мінеральними, гарячими, фонтануючими), болота, льодовики, сніжники, а ще більше озера, річки, усі частини Світового океану з прибережною зоною. Серед гідрологічних явищ, які манять туристів, – течія, водоспади і водовороти на річках, паводки, повені, льодохід на них, високі припливи чи вітрові хвилі у затоках тощо.

Біологічні туристсько-рекреаційні ресурси біосфери представлені, насамперед, рослинними ресурсами, які зацікавлюють своїм специфічним середовищем, видовим різноманіттям, естетичною привабливістю рослинних угруповань і окремих видів рослин, можливістю споживання плодів тощо. Тваринні ресурси становлять зацікавлення можливістю спостерігати, а також як об'єкти полювання чи рибалки. Гриби, які належать за своєю природною сутністю до окремого царства, поряд з рослинами і тваринами, у певні сезони виступають стимулами найбільш масових рекреаційних міграцій та туризму.

Важливе значення для вирішення проблем сталого розвитку людського суспільства має класифікація природних ресурсів за ступенем вичерпності. Традиційно за цим підходом ресурси поділяють на невичерпні й вичерпні. Невичерпними й практично необмеженими на сьогодні вважаються ресурси сонячної радіації, енергії вітру, припливів, тепла земних надр і т.д. Вичерпні ресурси у свою чергу ділять на відновні та невідновні. До невідновних належать мінеральні, які служать у матеріальному виробництві мінеральною сировиною або джерелом енергії (вугілля, нафта, газ, уранові руди).

Відновними вважаються усі ресурси біосфери, земельні, водні, які мають природну здатність до самовідновлення. Однак, природний процес самовідновлення триває дуже довго, а тому щодо цих видів ресурсів важливою умовою є забезпечення їх раціонального, регламентованого використання, а також здійснення заходів, які сприяють відновленню запасів і якості (рекультивация деградованих земель, лісорозведення та насадження лісів на місці вирубаних, розведення звірів, риб, сприяння гніздуванню птахів, виживанню тварин у зимову пору і т.д.). Специфіка використання природних ресурсів нематеріального виробництва така, що у

багатьох випадках це не приводить до їх вичерпання. До того ж, часто з метою підвищення їх атрактивності, у результаті цілеспрямованої діяльності можна не просто відновити якість і запас ресурсу, а навіть наростити (розширити) її. Так, наприклад, водоспад чи озеро, які захаращені опалими гілками дерев можна очистити і покращити їх естетичний вигляд, а отже, якість природного ресурсу. У деяких видах господарської діяльності, що належать до матеріального виробництва, також можна досягти не тільки відновлення природного стану ресурсу, але і покращити його продуктивність у порівнянні з тою, яка була у природі. Так, меліоративними заходами можна не тільки відновити природну родючість ґрунту, але і покращити, лісонасадженням можна підвищити продуктивність лісового масиву і т. ін.

Отже, природні ресурси можуть мати здатність не тільки до відновлення, але і до покращення, збільшення, нарощування продуктивності. Тому можна у групі відновних ресурсів виділяти не тільки невідновні і відновні ресурси, але ще й *авджерні* (від латинського *augere* – збільшувати, нарощувати). Особливо це важливо мати на увазі при організації рекреаційної діяльності, де часто ресурси потребують не простого відновлення, а покращення у порівнянні з їх природним станом.

Якщо поширити застосування геосферного підходу до класифікації туристсько-рекреаційних ресурсів, які пов'язані із життєдіяльністю людського суспільства, то ресурси, які не належать до природних оболонки Землі можуть представляти соціосферу та техносферу, а разом їх віднести до групи *суспільно-географічних*. У *соціосфері* пропонуємо виділяти два види туристсько-рекреаційних ресурсів – *соціально-етнографічні* та *історично-географічні* (рис. 1). Перший вид ресурсів охоплює надзвичайно широкий спектр особливостей, подій і явищ у житті місцевого населення – його етно- і націогенез, етнічну історію, міжнаціональні відносини, етнонаціональні процеси, традиційно-побутову культуру, народне мистецтво, світогляд, вірування, обряди і звичаї, а також сучасні культурні заходи, які розвинулись чи виникли у процесі становлення туристсько-рекреаційної спеціалізації. Під історично-географічними ресурсами пропонуємо розуміти місця давніх знакових історичних подій, які не обов'язково позначені на місцевості певними скульптурними чи архітектурними спорудами.

Техносфера становить зацікавленість споживачів туристсько-рекреаційних послуг дуже широкою групою технічних і техногенних об'єктів. Їх пропонуємо об'єднати у такі види – *історико- та природо-культурні об'єкти* (давні і сучасні архітектурні споруди, цвинтарі, пам'ятники, парки, дендропарки, зоопарки, ботанічні сади), *рекреаційно-пізнавальні об'єкти* (музеї, бібліотеки, театри, кінотеатри, філармонії), *рекреаційно-розважальні об'єкти* (цирки, льодові майданчики, басейни, аквапарки, облаштовані б'ювети, санаторії, лижні комплекси, ресторани, кафе і т. ін.), *суспільно-виробничі об'єкти нерекреаційного призначення* (промислові підприємства, кар'єри і шахти, багаторічні насадження, посіви

культур, тваринницькі комплекси, водогосподарські споруди і комплекси, транспортні споруди, освітні заклади, метеостанції, супермаркети і т.д.).

Висновок. Класифікації природних ресурсів та ресурсів антропогенного походження, які використовуються у туристсько-рекреаційній діяльності на основі усталеного у географічній науці геосферного підходу дозволить більш коректно підійти до оцінки туристсько-рекреаційного потенціалу територій, визначення перспективних напрямків її збалансованого розвитку.

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України : Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : Монографія / О. О. Бейдик. – К. : Київський ун-тет, 2001. – 395 с.
2. Боголюбов С.А. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / С.А.Боголюбов. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 256 с.
3. Гілецький Й.Р. Науково-конструктивні основи вивчення природних умов і ресурсів у шкільному курсі соціально-економічної географії України // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 31: Географія. / Й.Р Гілецький. – Чернівці, 1998. – С. 166–169.
4. Кусков А. С. Рекреационная география / А. С.Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – М. : Изд – Флинта, 2005. – 493 с.
5. Реймерс Н. Ф. Природопользование. Словарь-справочник. / Н. Ф. Реймерс. — М.: «Мысль», 1990. — 639 с.
6. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. Навчальний посібник. / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2001.– 560 с.